

De exodus van christenen in het Midden-Oosten
Lezing in het Pax Christi Stiltecentrum op 26 september 2002 (Vredesweek)
Door: Leo van Leijsen

Twee en halve week geleden plaatst de Libanese franstalige krant *L'Orient-Le Jour* een foto op haar website. Drie jonge vrouwen staan rondom een grote bak met tientallen brandende kaarsjes. Het onderschrift bij de foto luidt: "Christelijke vrouwen steken kaarsen aan in een kerk te Bagdad. De bevolking van Irak is bang voor een aanval door de VS op het land, dat zware klappen heeft opgelopen door jaren van sancties."

De oplopende spanningen rond het Midden-Oosten en in het bijzonder rond Irak plaatsen de regio voor hete vuren. Wie hier in Nederland de ontwikkelingen volgt, moet óók de hete adem van die nabije toekomst wel in de nek voelen. Je vraagt je dan af welke weerslag de politieke ontwikkelingen van de komende tijd zullen hebben op de doorgaans kwetsbare positie van de christenen in het Midden-Oosten.

Afgelopen zomer was ik in het Midden-Oosten, niet in Irak, maar in Oost-Syrië, dat overigens pal grenst aan Irak. Ook in Oost-Syrië was het heet – letterlijk!: boven de 40 graden Celsius. De rivier de Khaboer, een zijarm van de Eufraat, staat ook dit jaar weer droog, zodat de christelijke katoenboertjes voor de zoveelste keer bedrijfsschade oplopen. En het politieke klimaat in Syrië is eveneens onverkwikkelijk; de verhoopde liberalisatie onder Assad junior staat geruime tijd al evenzeer droog. Juist een week tevoren, eind juli van dit jaar [2002], heeft het bewind de meeste internet-shops in de grote steden dichtgegooid en verzegeld. Ze zouden geen juiste vergunning bezitten. Leve de mensenrechten in Syrië!

Toch is het met de christenen in Syrië – die nauwelijks 10% van de bevolking uitmaken - ..., toch is het met hen *als christenen* niet eens zo slecht gesteld. We vinden er Grieks-orthodoxen, Armeense christenen, Syrisch-orthodoxen, en nog vele andere gemeenschappen. Ze hebben er alle vrijheid om hun geloof te belijden en men kan naar hartelust nieuwe kerken bouwen. Wat dan ook gebeurt! Maar wie zullen er gebruik van maken? Want ook uit Syrië vertrekken - ondanks de geloofsvrijheid – steeds meer christenen naar het westen.

Op een avond, afgelopen zomer, was ik uitgenodigd door een leraar van de basisschool in een zogeheten Assyrisch dorp in Oost-Syrië. 'Assyriërs' – zo noemt zich één van de oosterse christelijke gemeenschappen daar. Deze leraar vertelde mij dat een deel van zijn directe familie in het westen woonde. Op een andere avond reed ik van de stad Hassake, het regionale centrum van Oost-Syrië, met een minibusje richting hetzelfde dorp. Een jonge vrouw uit dat dorp werkte in de stad en was nu van haar werk op weg terug naar huis. Ze zei in enkele korte zinnen dat de situatie slecht was en dat er geen toekomst was in Syrië. Ook haar familie woonde – als ik mij goed herinner – gedeeltelijk in het westen, in de Verenigde Staten of Australië.

Je voelt op zulke momenten de zuigkracht van de exodus van de midden-oosterse christenen. Het gevoel van: hier is geen toekomst meer. Steeds meer familie en vrienden kwijtraken... Dat zet je ook op het been van: we moeten naar elders, waar het beter is, waar onze verwanten al voor een gedeelte wonen. Een soort – mag ik het onsympathiek uitdrukken, zonder het gelijk te veroordelen? -... een soort modegril, een 'hype'. Maar één die niet zo snel voorbijgaat. Oproepen gedurende de laatste tien jaar van orthodoxe en katholieke patriarchen om in de eigen samenleving zijn verantwoordelijkheid te nemen, samen met de moslimse medeburgers, sorteren weinig effect bij de gelovigen. Er is een centrifugale kracht binnen de christelijke gemeenschappen die onweerstaanbaar moet zijn. Dat is niet zo vreemd gezien de politieke onvrijheid die er heerst in Syrië en vooral gezien de economische malaise die er is. Niettemin is wat christenen doet besluiten te vertrekken, ook grotendeels op moslims van toepassing. Ook voor hen is het bestaan hard. Soms gaat het christenen zelfs beter. De christenen vormen net als de alawieten-gemeenschap van de heersende Assad-clan een religieuze minderheid. De minderheid die aan de macht is heeft de andere minderheid nodig. Christenen kunnen daardoor soms een meer begunstigde positie hebben in het land dan leden van de soennitische moslim-meerderheid. Toch is er, ook al is er geen officiële religieuze onderdrukking, haast paradoxaal sprake van discriminatie door sommige moslims ten opzichte van christenen. Al was het maar uit jaloezie op die lichtelijk bevoorrechte positie van bepaalde christenen.

In gesprekken met christenen die uit Syrië vertrokken zijn, beluister ik ook de klacht dat er achter de officiële vrijheid wel degelijk sprake zou zijn van tegenwerking van christenen door bepaalde overheden, van lastige bemoeienis door de geheime diensten, en van verziekte verhoudingen met de Koerdische minderheid. Een complexe werkelijkheid. Maar als ik het kort samenvat, dan denk ik in alle bescheidenheid dat het toch vooral niet-religieuze beweegredenen zijn die christenen doen besluiten om Syrië te verlaten. Hoe anders is de situatie zoals ik die aantref wanneer ik de grens overga naar Oost-Turkije. Het feit dat je die grens gewoon te voet overloopt, een steenworp afstand zo te zeggen, markeert misschien nog scherper het opmerkelijke verschil.

Laten we echter beginnen met de overeenkomsten van Turkije met Syrië. Deels dezelfde christelijke groepen van Assyriërs en Syrisch-orthodoxen wonen er, met name in Oost-Turkije.

Tot dertig jaar geleden vormden christenen in bepaalde Oost-Turkse enclaves de meerderheid. Nu wonen er - op een totale Turkse bevolking van meer dan 67 miljoen - in heel Oost-Turkije nog maar enkele duizenden oosterse christenen. De overgrote meerderheid van hun groepsleden woont in het Westen. De motieven van de christenen uit Oost-Turkije om te vertrekken waren tot voor kort voor het grootste gedeelte wél religieus. Ik bedoel: zij kwamen als uitdrukkelijk christelijke groep wel degelijk in de verdrukking. Ook hier echter moeten we een niet-religieuze factor: namelijk het etnische element, niet veronachtzamen. Het feit dat christenen in Turkije: Grieken, Armeniërs, Syrisch-orthodoxen, Assyriërs, – etnisch gezien – altijd niet-Turken zijn, en een eigen groep vormen met een eigen taal, vormt de hoofdreden waarom christenen het in Turkije vaak zo moeilijk hadden en deels nóg steeds hebben. Het gegeven dat de Turkse staat ook zeer veel moeite heeft met de etnische en taalkundige groep van de Koerden, die toch vrijwel allemaal een vorm van de islam aanhangen, onderstreept het grote belang van de etnische component.

Christen-zijn in Turkije - en in het Midden-Oosten überhaupt - houdt vaak een eigen etnische en taalkundige identiteit in, een identiteit die anders is dan die van de onmiddellijke omgeving of die van de overkoepelende staat. In de mate dat een maatschappij tegenover dat etnische en taalkundige en in zekere zin ook religieuze anders-zijn een werkelijke tolerantie weet op te brengen, in die mate is het voor oosterse christenen in de Oriënt ook mogelijk om in vrijheid te leven. In Oost-Turkije was dit jarenlang vrijwel onmogelijk - tot voor kort!

Christenen zijn in het relatief recente verleden terechtgekomen tussen hamer en aambeeld van het Turkse leger en de guerilla-beweging van de Koerdische separatisten. Behalve hun Aramese taal was hun christelijke geloof het belangrijkste element dat hen anders maakte dan de anderen en hen daarmee voortdurend tot een handlangster van de tegenstander bombardeerde en zó dus bestempelde tot potentiële vijand van beide strijdende partijen. Vijanden! - of dit nu zo in de ogen van de Turkse overheid was of in die van de Koerdische PKK, maakte inderdaad weinig uit. De christenen deugden niet.

Het einde van de Koerdische oorlog sinds de gevangenneming van Öcalan in november 1998 en de diepe wens van Turkije zich meer en meer te conformeren aan de Europese Unie, hebben echter het tij voor de christenen enigszins ten goede gekeerd. Er moet nog veel veranderen in Oost-Turkije, maar er is een klimaatsverandering. Verscheidene groepjes Syrisch-orthodoxen, die enkele decennia geleden vanuit Oost-Turkije naar Nederland, Duitsland en Zwitserland emigreerden, denken nu aan terugkeer. Het zijn zeer bescheiden projecten. Maar het is duidelijk dat het in de Syrisch-orthodoxe kringen - zowel in Turkije zelf, als in West-Europa - gonst van dit vreemde en onverwachte fenomeen dat remigratie heet. En des te opmerkelijker is de medewerking die de Turkse overheid verleent aan sommige van deze verse initiatieven. De Turkse Staat overweegt overigens ook om de Syrisch-orthodoxen dezelfde rechten en faciliteiten te gaan bieden als de Armeense en Griekse gemeenschappen al sinds de jaren twintig in het land hebben.

We hebben nu kort gekeken naar twee landen, die tot in de twintigste eeuw een belangrijke christelijke bevolking kenden, maar deze voor een groot gedeelte zijn kwijtgeraakt of nog steeds kwijt raken. De verschillen tussen Syrië en Turkije zijn groot, vooral op het punt van de motieven van de exodus van christenen, maar eveneens in de perspectieven om die uittocht stop te zetten of zelfs te keren. Misschien is dat grote onderlinge verschil enigszins exemplarisch voor heel het Midden-Oosten.

Overall trekken christenen vooral wég: uit Libanon, uit Egypte, uit het Irak van Saddam Hoessein, uit het Koerdische Noord-Irak, uit Israël, uit de Palestijnse Gebieden. Maar laten we kijken naar de beweegredenen. In bepaalde landen zijn voornamelijk de politieke situatie en de erbarmelijke economie de oorzaak; denken we bij voorbeeld aan Israël en de Palestijnse Gebieden, of aan Irak, allemaal van oorsprong belangrijke christelijke gebieden waar christenen tegenwoordig minder dan 5% van de bevolking uitmaken. Ik ga nu op de specifieke positie van christenen in het gebied van Israël-Palestina niet nader in, omdat dat een lezing apart zou zijn.

Naast de redenen van met name politieke en economische aard die christenen doen vertrekken, zijn er voor gebieden als Libanon, Egypte en ook Noord-Irak tevens argumenten in het spel die iets te maken hebben met de religieuze identiteit van de christelijke migranten.

- In Libanon met zijn huidige 30 à 40 % christenen hebben de dominante christelijke groepen als het ware de Burgeroorlog tussen 1975 en 1990 verloren. Het machtsverwicht is sinds het begin van de jaren negentig definitief in het zogenaamde "voordeel" van de moslims verschoven.
- In Egypte met zijn meer dan zes miljoen Kopten zijn de laatste 20 à 25 jaar de christenen steeds meer op het tweede plan geraakt: politiek, maatschappelijk.
- In Noord-Irak oefenen moslim-fundamentalisten, als ik de geluiden van Irak-specialisten mag geloven, een negatieve invloed uit op het welzijn van de daar woonachtige minderheid van christenen.

De situatie van dat handjevol christenen in het Midden-Oosten dat er nog woont, is dus zeer verscheiden. Het zou goed zijn als hier in Nederland mensen die met deze christenen te maken hebben en beslissingen over hen nemen - bijvoorbeeld als het gaat over asielaanvragen -, die verscheidenheid en nuances ook meer in hun afwegingen zouden betrekken. Alert zijn, bijvoorbeeld op verhalen over christenvervolging die niet zijn gebaseerd op de werkelijkheid; ook alert zijn op de verhalen die wel degelijk getuigen van onrecht ten opzichte van religieuze minderheden, met name ten opzichte van christenen.

Wat een mogelijke aanval op Irak zou betekenen voor het Midden-Oosten in het algemeen en voor de christenen daar in het bijzonder, weet ik niet. Maar ik houd mijn hart vast.

Wat is het belang van het vraagstuk van de exodus van christenen, om er hier in de kring van Pax Christi tijdens de Vredesweek over te spreken? Zonder uitpuittend te willen zijn, denk ik dat er kort gezegd vijf essentiële belangen in het spel zijn, drie algemeen seculiere en twee christelijk-religieuze:

1. Die christenen wonen daar. Ieder mens heeft - zolang hij of zij dat verkiest - het recht om te wonen op de plek van zijn oorsprong. Dat is een onvervreemdbaar recht en een algemeen menselijke waarde.
2. Een goede omgang met etnische en religieuze minderheden in een samenleving is, denk ik, een graadmeter voor de situatie van mensenrechten en vrede in het algemeen. Dat geldt voor Nederland, maar ook voor het Midden-Oosten. Het urgeren van gelijke rechten voor christenen in bepaalde landen in het Midden-Oosten waar deze ontbreken, moet gezien worden binnen het kader van een algemeen streven naar vrijheid in onze wereld.
3. Eeuwenlang heeft het Midden-Oosten christelijke, joodse en andere andersdenkende gemeenschappen gekend in een overwegend islamitische maatschappij. We hoeven daarover niet romantisch te doen, maar het zou meer dan jammer zijn als deze coëxistentie van eeuwen nog meer zou afbrokkelen. Afgezien van het onmiddellijke belang van het respect voor de mensenrechten, is mijns inziens ook de overwegend islamitische samenleving fundamenteel gediend met een aanwezigheid van religieuze minderheden, bijvoorbeeld die van christenen. Het verhoogt de kwaliteit van leven.

Deze eerste drie punten zijn volgens mij geldig voor ieder mens, of deze nu gelovig is of niet. Voor mij als christen en als theoloog zie ik nog twee andere belangen:

4. De christelijke traditie heeft haar oudste wortels voornamelijk in de regio van het Midden-Oosten. Het zijn historische wortels die nog vitaal zijn: er zijn nog levende christelijke geloofsgemeenschappen daar. Als de oosterse christelijke geloofsgemeenschappen die in de Westerse emigratie verblijven, een authentieke identiteit willen behouden, dan hebben ze de voedingssappen van die wortels in het Midden-Oosten hard nodig. Bijvoorbeeld, wanneer een Syrisch-orthodoxe Kerk in haar geheel in het

Westen gevestigd zou zijn, zou ze worden afgesneden van haar eigen oorsprong. Haar unieke traditie loopt dan kans om dood te bloeden of in elk geval in belangrijke mate bloedeloos te worden. Het belang van een authentiek voortbestaan van de verschillende oosterse christelijke tradities is niet alleen van levensbelang voor deze gemeenschappen zelf, maar heeft ook een grote betekenis voor het christendom als geheel. Het oosterse christendom, met name dat van het Midden-Oosten, is uniek. Het getuigt van de oorsprong van het christelijke geloof; van zijn oorspronkelijk Semitische karakter; van de pluriformiteit ook, die heel het christendom kenmerkt én *moet* kenmerken.

5. *Last but not least* vind ik als christen het getuigenis van het Evangelie belangrijk. Ik wil het christendom niet in een concurrentie-positie manoeuvreren met andere godsdiensten. Toch kan ik als christen het unieke dat ik ervaar in het Evangelie, niet onderschoffelen. Als je niet kiest voor agressieve zending – en dat doe ik niet -, dan is een dergelijk evangelisch getuigenis alleen maar mogelijk door een concrete presentie. Welke evangelische presentie is er beter dan die van *autochtone* christelijke geloofsgemeenschappen? - geloofsgemeenschappen die de afgelopen 2000 jaar het evangelie hebben beleefd en vorm gegeven in een voortdurende dialoog en worsteling met de eigen oriëntaalse cultuur en met de hen omringende samenleving, of die nu hellenistisch, joods of islamitisch was. Ik ken oosterse christenen genoeg om niet een geïdealiseerd beeld van hen te willen ophangen. Wat dat betreft lijken ze precies op christenen in het Westen. Maar als christenen in het Westen nog geloven in hun eigen geloof, dan kunnen ze hun ogen niet sluiten voor de gelovige broeders en zusters in het Midden-Oosten en hun welbevinden. Hun exodus duidt op een diepgaande crisis. Ik heb geen onmiddellijke remedie voor die werkelijkheid. De remedie zal vooral moeten worden gevonden en gerealiseerd in die samenlevingen van het Midden-Oosten zelf: op politiek, economisch en religieus niveau. Echter, onze keuzen hier in het Westen op diezelfde gebieden van politiek, economie en levensbeschouwing doen er werkelijk toe voor die regio. Kortom, wanneer wij weloverwogen inspanningen verrichten tot het stichten van vrede in de wereld, dan is dat niet tevergeefs voor het bereiken van vrede en vrijheid in de regio van het Midden-Oosten: vrede en vrijheid voor christenen, moslims en joden en voor mensen met wat voor godsdienst of levensbeschouwing dan ook.